

ALEXANDER I. GANCHEV

PhD (History), Odessa National A.S. Popov Academy of Telecommunication (Ukraine)

BULGARIAN FAMILY IN SOUTH BESSARABIA DURING THE FIRST HALF OF XIX CENTURY IN SCIENTIFIC FIELD OF SOCIAL HISTORY

Abstract. *Family is a fundamentally social institution that plays an important role in historic and ethnic development of any nation. There have been mechanisms for the transfer of plenty elements exactly within the family for ages. There they appear and are formed, take root and change their forms, meaning and content with time. They eventually smooth out and disappear. The situation concerns both social roles and their age and gender clarity that connects the family with bigger and more complicated forms of human integration, such as community and society which are dynamically interlinked.*

A research subject is a family in Bulgarian diaspora group defined as an object of social history. The subject of study is the evolution of forms, structure and Bulgarian family's everyday elements in South Bessarabia, moreover it's about intergenerational interaction and family relations.

The subject of social history is complicated for most researchers who have taken on this distinctive activity. Associating himself with the statements about the faintest subject of social history, R.Zider gave the most “technical” version of the definition:” Social history is the history of society, the overall relationship between people”.

R.Zider considered a family as a complex system that “summarizes influence of society's macrosystem and tasks to reproduct workforce and society's structure; to create gender's behavioral stereotypes, norms and relations between parents and children together with adults and old people; to regulate sexual behavior in pre-marital and marital periods”. At the family level this researcher addressed the issue of interrelationships between social, economic and political aspects.

After the Bulgarians' mass resettlement to South Bessarabia in the beginning of XIX century, the foundation of Bulgarian families was a nuclear family, in other words a family that consisted of a married couple with or without children. But speaking about a nuclear family, the fact it's the strongest and the longest one among small groups that can be connected with bigger family or clan formations should be kept in mind. So such a family should be differed from just small families which are self-sufficient and disconnected with great patrimony groups. In societies with strong system of kinship a nuclear family doesn't appear as isolated and defined unit. Under the effect of modernization processes large systems of kinship smooth out, a nuclear family separates from big disintegrating patrimony groups and take features of a small family.

The author makes a conclusion about the studied social system of Bulgarian family in South Bessarabia during the first half of XIX century and based on a great number of demographic ready-made indicators states that during two first decades the population kept social and behavioral models peculiar to Bulgaria in XIX century. But they were gradually getting closer to demographic model of European part of Russian empire. As a result, in the middle of the century own demographic behavior was creating which united both models.

Keywords: *Bulgarian family, Bessarabian Bulgarians, social history, multidisciplinary approach, demographic indicators, a nuclear family.*

ГАНЧЕВО.І.

Кандидат історичних наук, Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова (Україна)

БОЛГАРСЬКА СІМ'Я ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ У ПЕРШОЇ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. В НАУКОВОМУ ПОЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Анотація. *Об'єктом дослідження визначено сім'ю в болгарських діаспорних групах. Предмет дослідження складає еволюція форм, структури й елементів повсякдення болгарської сім'ї Південної Бессарабії, а також видозміна притаманних їй міжпоколінної взаємодії і родових відносин.*

Автор робить висновок щодо досліджуваної соціальної системи болгарської сім'ї Південної Бессарабії першої половини ХІХ ст. та формулює на основі опрацювання кількості демографічних показників, що в перші два десятиліття населення зберігало соціальну та поведінкову модель, властиву Болгарії ХІХ ст., при цьому поступово наближало її до демографічної моделі європейської частини Російської імперії. Як результат, на середину століття відбувається вироблення власної демографічної поведінки, що поєднувала риси двох моделей.

Ключові слова: болгарська сім'я, болгары Бессарабії, соціальні історія, міждисциплінарний підхід, демографічні показники, нуклеарні сім'я.

ГАНЧЕВА.І.

Кандидат исторических наук, Одесская национальная академия связи им. А.С. Попова (Украина)

БОЛГАРСКАЯ СЕМЬЯ ЮЖНОЙ БЕССАРАБИИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ ХІХ В. В НАУЧНОМ ПОЛЕ СОЦИАЛЬНОЙ ИСТОРИИ

Аннотация. *Объектом исследования определено семью в болгарских диаспорных группах. Предметом исследования является эволюция форм, структуры и элементов повседневности болгарской семьи Южной Бессарабии, а также видоизменение и взаимодействие между поколениями и отношениями между родами.*

Автор делает вывод о исследуемой социальной системе болгарской семьи Южной Бессарабии первой половины ХІХ в. и формулирует на основе обработки демографических показателей, что в первые два десятилетия население сохраняло социальную и поведенческую модель, свойственную Болгарии ХІХ в., при этом постепенно приближало ее к демографической модели европейской части Российской империи. Как результат, к середине ХІХ в. происходит проявление нового демографического поведения, объединившего черты двух моделей.

Ключевые слова: болгарская семья, болгары Бессарабии, социальная история, междисциплинарный подход, демографические показатели, нуклеарная семья.

Сім'я становить основоположну суспільну інституцію, що відіграє важливу роль в історичному та етнічному розвитку будь-якого народу. Саме в межах сім'ї впродовж століть функціонують механізми передачі багатьох елементів етнокультури. У ній вони постають і формуються, устійнюються, з часом змінюють форму, сенс і зміст, врешті – поступово нівелюються та зникають. Це так само стосується і соціальних ролей та їхніх статево-вікових порівнянь, що пов'язують сім'ю з більшими й складнішими формами людської інтеграції, як-то община, спільнота, суспільство, котрі перебувають з нею у складній та динамічній взаємодії. Розгляд болгарської сім'ї Південної Бессарабії як суспільно-історичного явища не є випадковим. Південна Бессарабія постає як надзвичайно цікавий регіон, з огляду на її багатоетнічний склад, розмаїття форм міжетнічних зв'язків та відносин, інтенсивний суспільно-економічний розвиток упродовж ХІХ – ХХ ст. Тут рельєфно проглядаються процеси консервації та змін багатьох

елементів етнокультури, увиразнюється динаміка соціально-економічної та міжкультурної взаємодії. Розгляд етносоціальних відносин у Південній Бессарабії окреслює широке коло проблем, перспективних для дослідження методами соціальної історії – напряду, що актуалізує міждисциплінарні підходи, використання наукового інструментарію соціології, етнології, економічної антропології, історичної демографії та інших галузей гуманітарного знання. У колі зазначеної проблематики актуалізуються питання, тісно пов'язані з вивченням болгарського населення, яке за певних історичних обставин мігрувало зі своєї історичної батьківщини до цього регіону, адаптувалося до наявного у ньому географічного та етнічного середовища, зберігало й розвивало свою етнічну ідентичність, випробувавши на собі дію державних трансформацій у Російській імперії, СРСР та сучасній Україні. Відтак, з огляду на специфіку етнічної ситуації у Південній Бессарабії, міграційні процеси та політичні зміни, що відбувалися у цьому регіоні впродовж ХІХ – ХХ ст., досліджувати болгарську сім'ю можна лише з урахуванням широкого історичного контексту і розглядом багатьох суміжних аспектів.

Об'єктом дослідження визначено сім'ю в болгарських діаспорних групах як об'єкт соціальної історії. Предмет дослідження складає еволюція форм, структури й елементів повсякдення болгарської сім'ї Південної Бессарабії, а також видозміна притаманних їй міжпоколінної взаємодії і родових відносин. Для вирішення поставлених завдань застосовані методи соціальної історії – порівняно нового наукового напрямку, котрий “автономізує” соціальне відносно політичних (Тревел'ян, 1959: 15), культурних та економічних явищ і при цьому наголошує на потребі міждисциплінарних підходів до вивчення свого предмету. Однак предмет соціальної історії є важким для визначення, в чому зізнавалася більшість дослідників, котрі бралися за цю дистинктивну операцію. На неможливості дефініції наголосив Т. Зелдін, котрий зауважив: “Слово “соціальна” ... – радше гасло, ніж визначення” і обмежився констатацією лише однієї важливої прикмети: “соціальна історія постійно вводить до сфери вивчення нові об'єкти дослідження”. Останнє ж адресується власне історичному дослідженню, якому цей автор адресував сподівання на те, що воно через актуалізовані соціальною історією теми має покінчити з “тиранією ідеї еволюції та хронологічного підходу до історії” (Зелдін, 1993: 155, 160).

Р. Зідер, солідаризуючись з твердженням про слабо вловлюваний предмет соціальної історії (через швидкуплинність включених до нього речей та способів їх вербальної фіксації), все ж подав найбільш “технічний” варіант визначення: “Соціальна історія є історією соціального, тобто всього комплексу відносин між людьми”. До того ж, він наголосив, що науки різняться не предметами, а постановками проблем і методами для їхнього вирішення (Зідер, 1993: 164). Серед тих методів, які соціальна історія додає до методів загальноісторичних, названі: просопографічний (аналіз ознак окремих осіб або груп на основі письмових джерел – автобіографій, листів, протоколів допитів тощо), інтерв'ю-спомини, або усна історія (зауважимо: тут вона постає як дослідницька техніка, близька до застосовуваної етнографами), статистичного кореляційного аналізу та ін. Причому наголошено, що йдеться не стільки про винаходи нових методів, скільки про зміну поглядів на методи, що вже існують. Так само й щодо тематики – йдеться не стільки про її розширення (зокрема, в бік гендерних студій, дослідження повсякденності, малих груп, мікроісторії тощо), скільки про нові поєднання теоретичного й емпіричного, плюралізм можливих перспектив висвітлення певної теми тими чи іншими засобами, уникаючи догматизації одного з них (Зідер, 1993: 175). Реалізацію цієї “програми” Р. Зідер продемонстрував у своїй книзі “Соціальна історія сім'ї у Західній та Центральній Європі” (Зідер, 1997), котра на цей час вже стала класичною. Сім'ю Р. Зідер розглянув як складну систему, що

“результує впливи макросистеми суспільства і функціонально реалізує задачі з репродукції робочої сили, суспільних структур, формування стереотипів поведінки статей, норм відносин батьків та дітей, дорослих та старих, регулює сексуальну поведінку в дошлюбний та шлюбний періоди” (Зидер, 1997: 5). На рівні сім’ї цей дослідник розглянув проблему взаємозв’язку між соціальними, економічними та політичними явищами: “Сім’я не повинна розглядатися поза своїм соціально-політичним та економічним контекстом. Сім’я розуміється не як “світ у собі”, а як соціальний мікрокосм, у якому відображаються соціальні відносини, живуть і працюють люди, соціалізовані певним суспільством і які самі соціалізують покоління, що приходять їм на зміну” (Зидер, 1997: 8). Така дослідницька програма дозволила на надійному матеріалі простежувати взаємозв’язки між формами та рівнями людської інтеграції, не вдаючись до інтерполяцій ідейних конструктів до сфери емпірики.

З моменту виокремлення соціальної історії, бачення відношення між соціальною, економічною та політичною системами зазнало помітної видозміни. Дж. Тревельян вбачав у соціальній історії “необхідну ланку між економічною та політичною історією”, цілком у марксистському дусі, вважаючи, що “соціальні явища породжуються економічними умовами майже в такому ступені, як політичні події, в свою чергу, породжуються соціальними умовами” (Тревельян, 1959: 15). Однак сьогодні подібні твердження не витримують навантаження емпіричним матеріалом, у масиві якого зв’язки між зазначеними системами не виглядають так прямолінійно.

Соціальна історія у Франції, від початку пов’язана з “Школою Анналів”, теж зазнала помітної видозміни упродовж 70–90-х років ХХ ст. Структуралістичний детермінізм і прагнення тотальності, що панували в 1950–60-ті роках (Ф. Бродель і його учні, а також марксистки), поступилися відстеженню багатолінійності, “ігр масштабу”, мікрорівнів, засвоєнню базових понять прагматичної соціології (амктор, переклад, зміщення, мережі та ін.). Н. Трубникова та П. Уваров зауважили щодо сучасної інтелектуальної атмосфери у Франції “...прагнення розглядати соціальні реальності не стільки в якості об’єктивно існуючих відпочаткових параметрів, у які “втиснута” людина, а як рухливу взаємодію індивідуальних та колективних амкторів. Кожен з цих дійових осіб наділений свободою виборучи свободою маневру і здатний доходити з іншими в погодження, які формують одвічнорухливу та мінливу соціальну тканину” (Трубникова, Уварова, 2004: 146).

У США тенденція до вивчення соціальних мікрорівнів та емпіричного простеження їхнього зв’язку з макрорівнями з’явилися ще в 1960-ті роки. Помітних успіхів досягла соціологія малих груп. Серед таких розглядалася і сім’я як найбільш самостійна і стійка. Помічено, що всі інші малі групи (закриті клуби, ради директорів, військові підрозділи тощо) щільніше за неї інтегровані до більших соціальних груп і мають порівняно з нею вельми коротке життя. При цьому помітно складне переплетіння цих груп, оскільки одна і та сама людина може бути членом 5–6 малих і більших груп (Миллз, 1972: 82). Розгляд малої групи як поля зіткнення соціальних та індивідуальних сил тиску, під дією яких перебуває конкретна людина, створив продуктивну перспективу для розкриття трихотомії: індивід – група – суспільство. Були напрацьовані методи аналізу внутрішніх процесів у групі, включно з членами самої групи, котрі, беручи участь у дослідженні, спостерігали й характеризували взаємодії всередині неї. Вдавалося також простежувати впливи культури на групові процеси (Миллз, 1972: 83, 90–92).

Сучасне дослідження сім’ї, її розвиток, механізми адаптації, збереження традицій і виникнення інноваційних елементів, неможливо без аналізу її структури. Більшість дослідників європейської сім’ї наприкінці ХХ ст. дотримуються типології, запропонованої Кембріджською групою науковців історії населення і соціальних

структур (Ласлетт, 1979: 132–137). Запропонована ними структура домогосподарств за спорідненим складом заснована на статистичних даних XVI–XIX ст. відносно Англії, Франції, Сербії, Японії та колоніальної Америки, викликала гостру критику. В 1975 р. Л. Беркнер пише рецензію, в якій заперечує методологію і кінцевий результат дослідження (Berkner, 1975: 721–738). Існує думка про те, що “через недостатні і нерівномірно розподілені джерела моделі Ласлетта є гіпотезами, які вимагають подальших досліджень” (Kassabova-Dintcheva, 2002: 232). Більше того, з цими ці обставини зазначив і сам Ласлетт (Laslett, 1983: 531).

Інша типологія, що часто застосовується, базується на статистичних і демографічних даних другої половини XX ст. (Ганцкая, 1984: 16–28). У ній, крім характеристики окремих елементів складу сім’ї, приділена увага і взаєминам всередині сім’ї, соціальній та національній належності її представників. Отже, перша типологія характеризує домогосподарства за спорідненим складом, спирається на дані XVI–XIX ст. і є результатом макропорівняльного аналізу; друга – типологія сім’ї, що враховує соціальні та етнічні чинники, заснована на сучасних конкретно-історичних дослідженнях і є результатом системного аналізу.

Після масового переселення болгар до Південної Бессарабії на початку XIX ст., основу болгарських родин склали нуклеарні сім’ї, тобто такі, що складалися з шлюбної пари з дітьми або без них (Ангелов, 1992: 229; Бобчев, 1998 : 361; Гандев, 1972: 183–184; Тодорова, 2002: 97). Утім, говорячи про нуклеарну сім’ю, слід мати на увазі те, що вона, як найстійкіша та найтриваліша з малих груп (Мердок, 2003: 19–20), може складно поєднуватися з більшими сімейно-родовими утвореннями, а тому її слід відрізнити від малих сімей, що є самодостатніми і не пов’язаними сталими зв’язком з великими родовими групами. В суспільствах з міцною системою спорідненості нуклеарна сім’я не постає в якості осібної, чітко вираженої одиниці. Під дією процесів модернізації великі системи спорідненості нівелюються, а нуклеарна сім’я відокремлюється від великих родинних груп, які через те й розпадаються (Воугел, 1972: 163, 169–170), і набуває рис малої сім’ї.

У бессарабських болгар поєднання нуклеарної сім’ї з більшими сімейно-родовими групами теж не становило виключення. Тобто існували нерозділені (складні) сім’ї з притаманними їм внутрішньосімейними відносинами. Проте така форма сімейної общини як задруга, що на той час ще була поширеною в окремих районах Болгарії, в болгарських колоніях не зафіксована (Державин, 1910: 313–318). На переважання нуклеарних (простих) сімей, які ще не встигли об’єднатися в складні родинні форми, вказують посімейні списки мешканців болгарських колоній (НАРМ. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 442. Ч. 3: 443). Примітно, що в більш ранній період, як посвідчено документами початку XIX ст., болгар, котрі мешкали в найбільших турецьких містах Буджака, мали, в більшості складні нерозділені сім’ї. Наприклад, у фортеці Аккерман у 1808 р. налічували 20 болгарських сімей, з них 15 були складними; в одному родинному колективі проживали сім’ї батька та сина, або тестя і зятя (Бачинська, 2012: 480).

У процесі переселення болгарські мігранти принесли з собою до Бессарабії ті традиційні відносини, елементи соціальної організації та, зокрема, будову сім’ї, що були притаманні тим районам Болгарії, звідки вийшли ці мігранти. Подальша видозміна болгарської сім’ї, звісно, була обумовлена впливом нових демографічних, соціально-економічних, державно-адміністративних та інших умов.

Шлюб у бессарабських болгар традиційно лишався віролокальним, тобто подружжя селилося у сім’ї чоловіка – у батьківському будинку. Відносини спадщини звичаєве право болгар визначало принципом мінорату, що передбачав передачу всіх майнових прав від батька до молодшого сина (Філіпова, 2012: 173). В умовах анклавного проживання і

обмеженого земельного фонду, відділення молодих сімей траплялося рідко, вони включалися до складу батьківської сім'ї, яка, тим самим, набувала складних форм. За цих умов позитивна демографічна динаміка з часом призводила до збільшення кількості нерозділених складних сімей.

Вікові показники за 1818 р. у колонії Імпущита посвідчили майже повне переважання молоді та дітей. Колоністи віком за 49 років складали лише 10,2 % від загальної кількості населення, з них віком за 60 років – всього 1,9 %. Вікова категорія від 14 до 44 років нараховувала 47 %, а діти до 14 років – 42,8 % (Філіпова, 2012: 69). Таким чином, співвідношення 42,8 : 47 : 10,2 чітко окреслює значну перевагу молодих сімей. Враховуючи ці показники і опираючись на застосовувану у демографії поділ вікової структури на прогресивну, стаціонарну й регресивну (Тотев, 1974: 169; Тодорова, 2002: 90), можна дійти висновку про те, що мешканці села являли собою населення явно прогресуюче. Те саме простежується і в інших болгарських колоніях за даними 1818 р. (НАРМ. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 439, 442, 442. Ч. 1–3; НАРМ. Ф. 134. Оп. 2. Спр. 23, 24) і за ревізькими сказками 1835 р. (Челак, 1999: 220, 222; НАРМ. Ф. 134. Оп. 2. Спр. 23; НАРМ. Ф. 134. Оп. 2. Спр. 24.). Такий демографічний стан становив важливу основу для подальшої репродуктивної поведінки болгарської сім'ї в умовах Південної Бессарабії.

А.О. Скальковський щодо середини ХІХ ст. зазначив типову для болгарських колоній нерозділеність сімей: “Болгары страстно любят семейное единство, так что нередко три и даже четыре поколения живут вместе, под одним кровом и руководством старика – главы своего рода”; “[их] внутренний быт, быт семейный, чисто патриархальный, представляет зрелище истинно отрадное” (Скальковский, 1848: 93, 139). Подібні описи болгарської сім'ї того часу зустрічаються досить часто. Зокрема і А. Клаус наголошував: “семейные разделы не в обычае и болгары их недолюбливают” (Клаус, 1869: 321). Тож, подаючи ці свідчення сучасників, можна з певними застереженнями солідаризуватися з висновком Л.А. Демиденко про те, що домінуючою формою сім'ї в бессарабських болгар була “велика патріархальна сім'я” (Демиденко, 1970: 9). Такою вона стала вже в Південній Бессарабії як результат архаїзації традиційних форм сім'ї, відомих раніше болгарській культурі. За такими властивостями, як “патріархальність”, складна будова, статево-вікова сегрегація, значний кількісний склад, бессарабську болгарську сім'ю визначають як “своєрідний релікт аграрного балканського суспільства” (Філіпова, 2012: 155–156). Його консервації в даному регіоні сприяла законодавча діяльність станової монархії Романових, котра визначила для болгарських колоністів анклавний тип розселення і накидання общини як адміністративного інституту й інструменту перерозподілу обмеженого земельного фонду. Втім, ця “патріархальність” не була тотожною первісним формам суспільної організації, а стала відображенням соціальної адаптації діаспорної групи до державної-адміністративних умов.

Для розуміння причин, з яких складна нерозділена сім'я лишалися найбільш оптимальною формою, слід зважити на статеву структуру населення болгарських колоній. Диспропорція статей оприявилася ще на початковому етапі переселення болгар до цього регіону. Наприклад, у м. Аккерман у 1808 р. в 20 болгарських родин налічували 95 чоловіків та 79 жінок; у цілому ж, частка чоловіків серед болгарського населення міст Буджака на той час складала 62 %, з них хлопчиків у віці 10–20 років – 15 %, чоловіків 21–40 років – 40 %, дівчат 10–20 років – 28 %, жінок 21–40 років – 35 % (Бачинська, 2012: 481). Відтак, у репродуктивній віковій групі чоловіки помітно переважали жінок. М.П. Філіпова простежила щодо першої половини ХІХ ст. кількісну перевагу чоловіків стосовно жінок у співвідношенні 119,4 та 83,7 (Імпущита), 111,4 : 89,7 (Чешма-Варуїта), 111,1 : 90 (Чийшія). Крім того, дослідниця відзначила, що таке співвідношення характерне

для Болгарії XIX ст. і, в цілому, для Балкан. Цей стан пояснюється високою смертністю жінок, демографічним режимом високої фертильності і, як результат, переважанням у молодих вікових групах чоловіків (саме в тих групах, де у жінок немає біологічної переваги), а також умовами міграції, до яких чоловіки були краще прилаштовані (Філіпова, 2012: 72). Примітно, що сім'ї деяких переселенців до буджацьких міст лишалися на попередньому місці проживання “за Дунаєм” (Бачинська, 2012: 481).

Шлюбні відносини у болгар традиційно лишалися соціально-регламентованими, визначалися церковним канонам і звичаєвим правом. Укладення шлюбу між родичами до 7 коліна не допускалося. Однак в умовах дотримання суворої територіальної ендогамії в болгарських колоніях, що звужувала “шлюбний ринок”, це могло б призвести до негативних наслідків і тому обмеження стосувалися третього, максимум четвертого коліна (Бачинська, 2012: 149–151).

Розлучення мали винятковий характер і відбувалися з чітко регламентованих церквою і звичаєм причин. Тож болгарська сім'я в умовах Південної Бессарабії виявилася надзвичайно стійкою соціальною мікроструктурою, порівняно з іншими малими групами, які виникали на конфесійній, професійній чи становій основі.

Таким чином, ми можемо зробити висновок щодо досліджуваної нами соціальної системи болгарської сім'ї Південної Бессарабії першої половини XIX ст. та сформулювати на основі опрацювання кількості демографічних показників, що в перші два десятиліття населення зберігало соціальну та поведінкову модель, властиву Болгарії XIX ст., при цьому поступово наближало її до демографічної моделі європейської частини Російської імперії. Як результат, на середину століття відбувається вироблення власної демографічної поведінки, що поєднувала риси двох моделей.

Література:

- Ангелов, 1992 – Ангелов Д. История на Средновековната Българска държава и право. София. 1992.
- Бачинська, 2012 – Бачинська О.А. Процес формування болгарських громад в містах Буджака на межі XVIII–XIX ст. // Человек в истории и культуре. Одесса. 2012. Вып. 2. С. 479–488.
- Бобчев, 1998 – Бобчев С.С. История на старобългарското право. София. 1998. 412 с.
- Вишневский, Кон, 1979 – Брачность, рождаемость, семья за три века: сб. статей / под ред. А.Г. Вишневого и И.С. Кона. Москва. 1979. 184 с.
- Воугел, 1972 – Воугел Э. Семья и родство // Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы / ред. Г.В. Осипов. Москва. 1972.
- Гандев, 1972 – Гандев Хр. Българската народност през 15-ти век. Демографско и етнографско изследване. София. 1972.
- Ганцкая, 1984 – Ганцкая О.А. Семья: структура, функции, типы // Советская этнография. 1984. № 6. С. 16–28.
- Демиденко, 1970 – Демиденко Л.А. Культура и быт болгарского населения в УССР. Киев. 1970. 140 с.
- Державин, 1910 – Державин Н.С. К вопросу о семейной “задруге” у болгар // Живая старина. Санкт-Петербург. 1910. Кн. 76. Вып. 4. С. 313–318.
- Зелдин, 1993 – Зелдин Т. Социальная история как история всеобъемлющая // Thesis. 1993. Вып. 1. С. 154–262.
- Зидер, 1993 – Зидер Р. Что такое социальная история? Разрывы и преемственность в освоении “социального” // Thesis. 1993. Вып. 1. С. 163–181.
- Зидер, 1997 – Зидер Р. Социальная история семьи в Западной и Центральной Европе (конец XVIII – XX в.). Москва. 1997. 301 с.
- Клаус, 1869 – Клаус А. Наши колонии : Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. Вып. 1. Санкт-Петербург. 1869. XII, 456, 102 с.
- Ласлетт, 1979 – Ласлетт П. Семья и домохозяйство: исторический подход // Брачность, рождаемость, семья за три века: сб. статей. Москва. 1979. С. 132–157.
- Мердок, 2003 – Мердок Дж. П. Социальная структура. Москва. 2003. 608 с.
- Миллз, 1972 – Миллз Т.М. О социологии малых групп // Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы / ред. Г.В. Осипов. Москва. 1972. С. 82–92.
- НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
- Скальковский, 1848 – Скальковский А.А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийской крае: статистический очерк. Одесса. 1848. 156 с.

Тодорова, 1983 – Тодорова М. Структура на населението, брачност, семейство и домакинство на Балканите // Исторически преглед. София. Кн. 4. 1983.

Тодорова, 2002 – Тодорова М. Балканското семейство. Историческа демография на българското общество през османския период. София. 2002.

Тотев, 1974 – Тотев А. Демографско-исторически очерк на България // Годишник на Софийски университет, Юридически факултет. София. Т. 65. 1974.

Тревельян, 1959 – Тревельян Дж. М. Социальная история Англии. Москва. 1959. 608 с.

Трубникова, Уварова, 2004 – Трубникова Н.В. Уваров П.Ю. Пути эволюции социальной истории во Франции // Новая и новейшая история. 2004. № 6. С. 138–147.

Філіпова, 2012 – Філіпова М.П. Болгарське населення Південної Бессарабії у першій половині XIX століття: історико-демографічний аспект : дис. канд. іст. наук. 07.00.06. Київ. 2012. 391 с.

Челак, 1999 – Челак Е.И. Ревизские сказки колонии Гвардица как историко-демографический источник // История и культура болгар и гагаузов Молдовы и Украины. Кишинев. 1999.

Berkner, 1975 – Berkner L.K. The use and misuse of census data for the historical analysis of family structure // Journal of interdisciplinary history. 1975. Vol. 4. P.721–738.

Kassabova-Dintcheva, 2002 – Kassabova-Dintcheva A. Migration und familie. Familienforschung und politik (Am BeispielBulgariens). Sofia. 2002.

Laslett, 1983 – Laslett P. Family and Household as Work Group and Kingroup: Areas of Traditional Europe compared // Wall, R, J. Robin, P. Laslett. Family Forms in Historic Europe. Cambridge. 1983.

References:

Angelov, 1992 – Angelov D. Istoriya na Srednovekovnata Balgarska darzhava i pravo [History of the Medieval Bulgarian State and Law]. Sofiya. 1992. [in Bulgarian].

Bachyns'ka, 2012 – Bachyns'ka O.A. Proces formuvannja bolgars'kyh gromad v mistah Budzhaka na mezhi XVIII-XIX st. [The process of formation of Bulgarian communities in the cities of Budzhak at the turn of the 18th-19th centuries] // Chelovek v istorii i kul'ture. Odessa. 2012. Vyp. 2. S. 479-488. [in Ukrainian].

Bobchev, 1998 – Bobchev S.S. Istoriya na starobalgarskoto parvo [History of old bulgarian law]. Sofiya. 1998. 412 s. [in Bulgarian].

Vishnevskii, Kon, 1979 – Brachnost', rozhdamost', sem'ya za tri veka : sb. statei [Marriage, fertility, family for three centuries] / pod red. A.G. Vishnevskogo i I.S. Kona. Moskva. 1979. 184 s. [in Russian].

Vougel, 1972 – Vougel E. Sem'ya i rodstvo [Family and gender] // Amerikanskaya sotsiologiya. Perspektivy. Problemy. Metody / red. G.V. Osipov. Moskva. 1972. [in Russian].

Gandev, 1972 – Gandev Hr. Balgarskata narodnost prez 15-ti vek. Demografsko i etnografsko izsledvane [Bulgarian nationality in the 15th century. Demographic and ethnographic research]. Sofiya. 1972. [in Bulgarian].

Gantskaya, 1984 – Gantskaya O.A. Sem'ya: struktura, funktsii, tipy [Family: structure, functions, types] / Sovetskaya etnografiya. 1984. № 6. S. 16–28. [in Russian].

Demidenko, 1970 – Demidenko L.A. Kul'tura i byt bolgarskogo naseleniya v USSR [Culture and life of the Bulgarian population in the Ukrainian SSR]. Kiev. 1970. 140 s. [in Russian].

Derzhavin, 1910 – Derzhavin N.S. K voprosu o semeinoi “zadruge” u bolgar [On the question of a family “friend” of the Bulgarians] // Zhivaya starina. Sankt-Peterburg. 1910. Kn. 76. Vyp. 4. S. 313–318. (In Russian).

Zeldin, 1993 – Zeldin T. Sotsial'naya istoriya kak istoriya vseob"emlyushchaya [Social history as a comprehensive history] // Thesis. 1993. Vyp. 1. S. 154-262. [in Russian].

Zider, 1993 – Zider R. Chto takoe sotsial'naya istoriya? Razryvy i preemstvennost' v osvoenii “sotsial'nogo” [What is social history? Gaps and continuity in the development of “social”] // Thesis. 1993. Vyp. 1. S. 163-181. [in Russian].

Zider, 1997 – Zider R. Sotsial'naya istoriya sem'i v Zapadnoi i Tsentral'noi Evrope (konets XVIII – XX v.) [The social history of the family in Western and Central Europe (end of the XVIII – XX cent.)]. Moskva. 1997. 301 s. [in Russian].

Klaus, 1869 – Klaus A. Nashi kolonii : Opyty i materialy po istorii i statistike inostranno kolonizatsii v Rossii [Our colonies: Experiments and materials on the history and statistics of foreign colonization in Russia]. Vyp. 1. Sankt-Peterburg. 1869. XII, 456, 102 s. [in Russian].

Laslett, 1979 – Laslett P. Sem'ya i domokhozyaistvo: istoricheskii podkhod [Family and home improvement: a historical approach] // Brachnost', rozhdamost', sem'ya za tri veka: sb. statei. Moskva. 1979. S. 132–157. [in Russian].

Merdok, 2003 – Merdok Dzh. P. Sotsial'naya struktura [Social structure]. Moskva. 2003. 608 s. [in Russian].

Millz, 1972 – Millz T. M. O sotsiologii malykh grupp [On the sociology of small groups] // Amerikanskaya sotsiologiya. Perspektivy. Problemy. Metody / red. G.V. Osipov. Moskva. 1972. S. 82-92. [in Russian].

NARM – Nacional'nyj arhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova]. [in Russian].

Skal'kovskii, 1848 – Skal'kovskii A.A. Bolgarskie kolonii v Bessarabii i Novorossiiskoi krae : statisticheskii ocherk [Bulgarian colonies in Bessarabia and the Novorossiysk territory: a statistical essay]. Odessa. 1848. 156 s. [in Russian].

Todorova, 1983 – Todorova M. Struktura na naselenieto, brachnost, semeystvo i domakinstvo na Balkanite [Population structure, marriage, family and household in the Balkans] // Istoricheski pregled. Sofiya. Kn. 4. 1983. [in Bulgarian].

Todorova, 2002 – Todorova M. Balkanskoto semeystvo. Istoricheska demografiya na balgarskoto obshtestvo prez osmanskiya period [Balkan family. Historical demography of Bulgarian society during the Ottoman period]. Sofiya. 2002. [in Bulgarian].

Totev, 1974 – Totev A. Demografsko-istoricheski ocherk na Bulgariya [Demographic and historical outline of Bulgaria] // Godishnik na Sofiyski universitet, Yuridicheski fakultet. Sofiya. T. 65. 1974. [in Bulgarian].

Trevel`yan, 1959 – Trevel`yan Dzh. M. Sotsial`naya istoriya Anglii [The social history of England]. Moskva. 1959. 608 s. [in Russian].

Trubnikova, Uvarova, 2004 – Trubnikova N. V. Uvarov P. Yu. Puti evolyutsii sotsial`noi istorii vo Frantsii [Ways of evolution of social history in France] // Novaya i noveishaya istoriya. 2004. № 6. S. 138–147. [in Russian].

Filipova, 2012 – Filipova M.P. Bolgars`ke naselennja Pivdennoi` Bessarabii` u pershij polovyni XIX stolittja: istoriko-demografichnyj aspekt [The Bulgarian population of southern Bessarabia in the first half of the 19th century: historical and demographic aspect]: dys. kand. ist. nauk. 07.00.06. Kyi`v. 2012. 391 s. [in Ukrainian].

Chelak, 1999 – Chelak E. I. Revizskie skazki kolonii Tvarditsa kak istoriko-demograficheskii istochnik [Revision tales of the Tvarditsa colony as a historical and demographic source] // Istoriya i kul`tura bolgar i gagauzov Moldovy i Ukrainy. Kishinev. 1999. [in Russian].

Berkner, 1975 – Berkner L.K. The use and misuse of census data for the historical analysis of family structure // Journal of interdisciplinary history. 1975. Vol. 4. P.721–738. [in English].

Kassabova-Dintcheva, 2002 – Kassabova-Dintcheva A. Migration und familie. Familienforschung und politik (Am BeispielBulgariens). Sofia. 2002. [in English].

Laslett, 1983 – Laslett P. Family and Household as Work Group and Kingroup: Areas of Traditional Europe compared // Wall, R, J. Robin, P. Laslett. Family Forms in Historic Europe. Cambridge. 1983. [in English].